

Firtosváralja ősi neve: Besenyőfalva.

A szakirodalom egy 1455-i oklevél alapján hatvan év óta emlegeti az egykori udvarhelyszéki Besenyőfalvát.¹ Az oklevél közlésekor Szabó Károly azt jegyezte meg, hogy az ebben az oklevélben szereplő két község közül Pálfalva még ma is megvan Udvarhelyszéken, a vele határos Besenyőfalva ellenben nem létezik. Senki se szólalt fel Szabó Károly eme megállapítása ellen, és az úgy gyökeresedett be az irodalomba, holott ez a megállapítás téves: *Besenyőfalva igenis ma is megvan, csak más néven.* A régi s az új községnév azonosíthatására Kelemen Lajos levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni a székelyföldi váromrokra vonatkozó okleveles anyag gyűjtése közben.

*

Hunyadi János besztercei örökös gróf 1455. december 18-án Régenben kelt levelében tudatja a gyors Nyijutody Jánossal,² hogy az *agiles*

¹ *Székely Oklevéltár.* I. köt. 169. l.; Réthy László, *Ethnographia*, 1—1890. évf. 35. l.; Nagy Géza, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője.* II. — 1891. köt. 265. l.; Jakab Elek, *Udvarhelymegye története.* I. köt. 220. l.; Asztalos Miklós, *Erdélyi Múzeum.* 37—1932. évf. 141. l. és 140. l.: térkép.

² SzO. I. köt. 169. l. — Szabó Károly december 16-ára oldotta fel a *kelteferia*. A *feria quinta proxima post festum beate Lucie virginis* azonban 1455-ben december 18-ára esett. (Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár.* 16. n.) — Az oklevél eredetije Mike Sándor gyűjteményéből került az Erd. Múz. Egyl. levéltárába s kétségtelenül hiteles. Se papirosán, se írásában, se fogalmazásában, stb. nem tűnik fel semmi olyan jelenség, ami külsőleg a legkisebb gyanúra is okot szolgáltatna. Hunyadi címzése ([Nos] Johannes de Hunyad comes perpetuus Bistriciensis etc.) tökéletesen azonos az általa ebben az időben rendszeresen használt címzésváltozattal (v. ö. gróf Teleki József: *A Hunyadiak kora.* X. köt. 430, 431., 449, 475., 483, 487., 489., 491. l., stb.). Gr. Teleki József (U. o. III. köt. 388. l. 3. jzt.) és Ráth Károly (*A magyar királyok... tartózkodási helyei.* 203. l.) összeállításai szerint Hunyadi János 1455. aug. 20-án Besztercén, szept. 8-án Jófó városában, szept. 25-én Veresmarton, nov. 15-, 19- és 22-én Brassóban, december 25-én Besztercén, dec. 28-án Kolozsváron időzött. December 18-án tehát keltezhetett Régenből levelet. — Nyújtódi Jánosra csupán az azonnal részletesen megbeszélendő 1459. jún. 22-i főkapitányi rendeletben és az arra 1459. jún. 29-én írt jelentésben találtam még adatot. Kállay Ferenc (*Historiai értekezés a székely nemzet eredetéről.* Nagyenyed, 1829.), Pálmay József (*Udvarhelymegye nemes családjai.* Székelyudvarhely, 1900.), Sándor Imre (*Genealogiai Füzetek.* 1—1903. évf. 21. l.) és Lukinich Imre (Szabó Samú: *A székelyudvarhelyi codex.* Budapest,

viru vniuersi Siculi de Bezenijofalwa által előadott panasz szerint a *Siculi de palfalwa* jogtalanul elfoglalták és használják a besenyőfalviak földjeit. A király nevében megparancsolja tehát a címzettnek, hogy állapítsa meg a két község közötti régi határt, állítsa helyre s újítsa meg a közöttük volt és meglevő határjeleket, továbbá oltalmazza s védje meg a besenyőfalviakat a pálfalviak mindenféle törvényellenes erőszaka ellen.

Nyújtódi Jánosnak — úgv látszik — nem sikerült rendet teremtenie a darázs-fészekben. Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány Vingárdon 1459. június 22-én kelt levelében t. i. azt parancsolja Odvarhel szék kapitányának, székbírájának és idősebbjeinek,³ hogy — amint a megelőző leveleiben már megírta nekik — vegyék újra kezükbe s végezzék be a *palfalwa* s *varalyafalw* közötti birtokügyet, mégpedig az ő embe-reivel, Nyújtódi Jánossal (Johannes de Nuijthod) és Galambfalvi Andrással (Andreas de Galambfalwa) a helyszínen vizsgálják meg és az igazságnak megfelelően úgy intézzék el a vizsályt, hogy többé egyik félnek se legyen oka panasza.

Egy héttel később, Péter és Pál apostolok napján, Keresthwr mezővárosában Noiijthody János és Galambfalvi György fia András (Andreas Georgij de Galambfalua) azt jelenti vingárti Geréb Jánosnak,⁴ hogy *var-*

1907. XIV. l., továbbá *Nyelvemléktár*. XV. köt. Budapest, 1908. XI. l., de itt Katona Lajos kivonatában) szintén csak erre a három oklevélre vagy ezek egyikére hivatkoznak, amikor a rugonfalvi s szentdemeteri Nyújtódi család törzsfáján elhelyezik, illetve felemlítik Nyújtódi Jánost, a „vajda személyesét“.

³ SzO. I. köt. 177—178. l. Már Huszti András lemásolta a *Woywodae seu Ducis... Transsylvaniae* c. kéziratába (az Erd. Múz. Egyesület XVIII. századi másolatában az 55b.—56a. lapokon, illetve még egyszer az 55b. l-n, v. ö. a 4. jzt-ben elmondottakkal), de persze több-kevesebb olvasási-másolási hibával. — Szabó Károly június 23-ra oldotta fel a kelteztést. A *feria sexta proxima ante festum nativitatis beati Johannis* azonban 1459-ben — Szentpétery (id. mű 4. n.)²⁵ szerint — jún. 22-re esett. — Az előbbihez hasonlóan ez az oklevél is kétségtelenül hiteles. E miatt nem is ismétlem az előbbinek a bevezetésében elmondott és erre is találó általános jellemzést. — Vingárti Geréb János 1459. május 15-én Szász-kézden (SzO. III. köt. 73. l. és VIII. köt. 91. l.) kelt leveleiben ezzel egyező alakban használja címét, 1460. okt. 14-én azonban már erdélyi alkormányzó. (SzO. III. köt. 76. l.) — Nyújtódi Jánosra vonatkozólag l. a 2. jzt-ben elmondottakat. — Galambfalvi András — tekintve, hogy a fenn rögtön részletesen megbeszélendő válaszban Andreas Georgii de Galambfalwa-nak írja alá magát — minden bizonynyal azonos azzal az Andreas filius condam Georgii de Galambfalwa-val, aki 1456. március 30-án több rokonával, köztük Péter és Gergely testvéreivel együtt V. Lászlótól nyert nemesi címért (SzO. I. köt. 170—172. l.). Kállay (id. mű 248. l.) Huszti kéziratára hivatkozva, de tévesen, Galambfalvi Ferencnek írja.

⁴ SzO. I. köt. 178—180. l. A 3. jzt-ben említettem, hogy az 1459. jún. 22-i oklevél két másolatban van meg Huszti András könyvének XVIII. századi példányában. Az első, az 55b. l-ről említett másolattal kapcsolatban meg kell jegyez-nem, hogy ezt „Magnificus“ címmel kezdi, mi bizonyára a most megbeszélrt 1459. jún. 29-i jelentés hatása alatt került beléje. Azután több-kevesebb hibával folytatja a parancslevelet egészen a „determinari modis omnibus debeatis“-ig. Utána „ad

hallafalwa-i két gyors férfi, mégpedig ugyanezon varhallijafa'wa-i Márkus fia Domokos és Pál fia Imre kézbesítették nekik az előbbi rendeletet. A vett parancs értelmében ki is mentek a hely színére s ott az előbb említett Domokos és Imre, a régebbi kapitányokkal és székbírákkal, János fia Gergellyel, Gergely fia Györggyel és Vargasij Kelemennel, továbbá Illés fia Antal bíróval bebizonyították, hogy Pálfalvi István fia Lukács (Lucas Stephani de Palfalwa) által a főkapitány előtt a varhallija falwaiak (egyszer csupán varhallija) ellen előadtak mind nem igazak és csupán irigység sugallta azokat. S ha Adorján fia Miklós és Simon fia Lőrinc testvéreikkel egye'emben nem izgattak volna a varhallijafalwa-iak ellen, össze is tudták volna egyeztetni a két félt.

Három hónap múlva Lábatlani László székely ispán és erdélyi főkapitány intézkedik ebben az ügyben. A Görgényben 1459. szeptember 18-án kelt rendeletében⁵ — a váralja-iak és a pálfalwa-iak részére ki-

quod quidem ipsius mandatum praedicti homines rem juridicum rescripserunt“ szöveget iktat be s a most megbeszélte jelentés keltezésével („ex oppido Kereszturin festo apostolorum Petri et Pauli Anno Dni 1459“) fejezi be. A kezdő, főleg pedig a befejező részlet következtében tehát bizonyos, hogy Huszti ismerte a most megbeszélte jelentést is és ezt szintén le akarta másolni. Erre vall a két másolat közötti megjegyzése is: „alterum ejusdem exemplar“. Bizonyára borgőzös állapotában azonban összevettette a kettőt és mindkétyszer a parancslevelet másolta le, a jelentésből ellenben csupán a kezdő címzést és a befejező keltezést írta hozzá a parancslevélhez. — Az előbbi kettőhöz hasonlóan, ez az oklevél is kétségtelenül hiteles. Minthogy az elsőről a 2. jzt. bevezető soraiban elmondott általános jellemzés erre is reáillik, itt elegendő csupán utalnom arra. Nyújtódi János és Galambfalvi György fia András jelentésükbe természetesen belevették a nekik külön megküldött parancslevél majdnem egész szövegét is. Az általuk lemásolt rész azonban az előbb közölt parancslevél szövegével nem teljesen azonos, több helyen eltér ettől. Így az előbb ismertetett rendelet „supremus Capitaneus Regie Maiestatis in partibus Transsilvaniis constitutus“ címe helyett a válaszban röviden „supremus Capitaneus Transsilvanier-sis“, „quia“ helyett „quod nos“, „Odwarhel“ helyett „Wdwarhel“, „Varalyafalw“ helyett „Varhallija“, „habitas“ helyett „inter partes adversas“, „in persona Regia firmisse mandantes committimus“ helyett „in persona Regie Maiestatis firmissime praecipimus et mandamus“, stb. van. Elég sok eltérés az igaz, ámde ezek az eltérések sokkal jelentéktelenebbek, hogysen e miatt az egyik koholt voltára kellene gondolnunk. Minthogy a főkapitány címzése a válaszban rövidebb és ez aligha származik a főkapitányi irodából, az a legvalószínűbb, hogy a jelentésttevők igyekeztek ugyan szószerint lemásolni a parancslevél szövegét, ez azonban nem sikerült nekik, a főkapitány teljes címe helyett is pl. a közszájon forgó rövidebb címet vették csak be. — Vingárti Geréb Jánost és Galambfalvi György fia Andrást illetőleg l. a 3. jzt t, Nyújtódi Jánost illetőleg pedig a 2. jzt-t. — Az oklevél többi személyeire (Váraljai Márkus fia Domokos és Pál fia Imre; továbbá a volt udvarhelyszéki kapitányok és székbírák: János fia Gergely, Gergely fia György és Vargyasi Kelemen, Illés fia Antal bíró; végül Pálfalvi István fia Lukács, Adorján fia Miklós és Simon fia Lőrinc) nem találtam más adatot.

⁵ SzO. III. köt. 72. l. Eredetije a gyulafehérvári káptalan levéltárából került az Országos levéltárba. Szabó Károly semmi olyan dolgot nem említ róla, minek

adott előbbi leveleire hivatkozva — a király nevében megparancsolja Pán András (Andreas de Pan) királybírónak és Ágostonnak (Augustinus de eadem), illetve helyetteseiknek, valamint Hudvarhel szék kapitányának és összes idősebbjeinek, hogy az 50 tiszta arany forint kártérítésben, vérontásban és kétszeres bírságban elmarasztalt *rálfalwa*-iak hajtsák fel ezt és a *Varalya*-iaknak szolgáltatassanak teljes elégtételt.

A váraljaiak azonban valószínűleg még ekkor se jutottak hozzá az elégtételhez. Sőt újabb három évnek kellett elmúlnia, míg Vetési Albert csanádi püspök és [kövendi Székely] Tamás vránai perjel, mint a királytól Udvarhel és Maroszékekre kiküldött és az ő személyét képviselő bírák Tarcsafalvi Gergely fia Balázs (Blasius filius Gregorii de Tarchafalva), Tarcsafalvi Péter fia Lőrinc (Laurentius filius Petri de eadem), Kobátfalvi János fia Balázs (Blasius [filius] Johannis de Kobathfalva), Karácsonyfalvi István fia Gergely (Gregorius filius Stephani de Karáchonfalwa) udvarhelyszéki esküdtek jelentése alapján 1462. december 15-én, Udvarhelyen kelt

következtében kételkednünk kellene hitelességében. Lábathlani László Gróf Lázár Miklós (*Századok*. 14—1880. évf. 806. l.) szerint az 1459. február 10- és 19-én székely ispánként szereplő Pócsi László után lett székely ispánná. Az erdélyi főkapitányságban pedig Vingárti Geréb Jánost követte, ki — mint fennebb láttuk — 1459. június 22- és 29-én még gyakorolta ezt a méltóságot. Lábathlani László — oklevélünkben kitétszőleg — 1459. szeptember 18-án már székely ispán és erdélyi főkapitány volt. Az volt még október 17-én és november 7-, 10- és 13-án is. [*SzO.* III. köt. 74. l., I. köt. 180—181. l., VIII. köt. 93. l., I. köt. 180. l. 2. jzt. — Szabó Károly a most idézett első két oklevél keltét vagy egyáltalán nem, vagy pedig tévesen határozta meg. Az első az erdélyi nemesség tordai közgyűlésének 17-ik, a második pedig ugyanannak a 38. napján kelt. Mivel pedig a második oklevél azt is megmondja, hogy az erdélyi nemesség eme közgyűlése *feria secunda proxima post festum beati Michaelis archangeli* kezdődött és ez a nap a szóbanforgó 1459-ik évben október 1-re esett (Szentpétery: id. mű 4. n.), nyilvánvaló, hogy a gyűlés 17. napján kelt oklevél október 17-én, a gyűlés 38. napján kelt oklevél pedig november 7-én kelt]. — Pán András tudtommal nem említődik más székelyföldi oklevélben. Ámde mivel korban és térben nincsenek messze egymástól, azonos lehet a Paan Andreas-szal, akinek ajándékba adott pajzsért a nagy-szebeni tanács 1468. június 14-én — a számadás könyveinek a tanúsága szerint — 25 új dénárt fizetett ki Andreas Corrigatornak [*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*. I. köt. 20. l. A Pán családnév nálunk kissé szokatlannak tetszik. Magyarországon azonban elég kiterjedt és vagyonos család lehetett, mert egyes tagjai a XIV—XV. századok folyamán Abaújban, Aradban, Szabolcsban (?) Ugocsában, Ungban említődnek, sőt egyiküknek, hathnai Pán Lászlónak a kezében voltak 1437 körül Visegrád, Dregély és Dömös királyi várak is, amelyeket aztán Albert szerzett vissza a korona javak közé (*Archaeologiai Közlemények*. 12—1878. évf. 112. l.); az 1471-i Pán Mátyás is még ezer aranyat is tudott kölcsön adni. (Nagy Iván: *Magyarország családai*. IX. köt. 105. l.; *Századok* 5—1871. évf. 623. l.; Márki Sándor: *Arad története*. I. köt. 325. l.; *Zichy-család okmánytára*. XII. köt. 262. l.) Tekintve, hogy Ugocsában 1316-ból említenek egy Pán András (dictus Kaffa)-t, továbbá 1471-ből egy olyan Pán András, akinek a Helele nevű gazdatisztje Váriban lakott, feltehető, hogy a mi

levelükben⁶ végre kinyilváníthatták és bizonyíthatták, hogy a határok felett torzsalkodó *Waralya* s *Palfalwa* lakosai megbékéltek és a két falu között fekvő pusztát két egyenlő részre osztották azzal a kikötéssel, hogy az egyezséget meg nem tartó fél a megálló féllel szemben a megszegésért fizetendő negyven ezüst márka büntetésen felül még gyalázatban is maradjon.

További adatok hiányában azt kell vélnünk, hogy ezzel befejeződött Pálfalva s Váralja hétéves (1455. XII. 18.—1462. XII. 15.) háborúja. Maga ez a háborúskodás — noha közben még vérontással is megszentelődött az ügy — nem nagy dolog. Nincs világtörténeti, még országtörténeti jelentősége sem. Nagyon mindennapos, teljesen jelentéktelen esemény volt. A két falun kívül — alapjában véve — nem érdekelt senkit sem.

Ma azonban ez az öt oklevél mégis igen nagy jelentőségű. Elméletileg bármennyire elítélendők is a középkor erőszakos és sokszor véres határvillongásai, most tulajdonképpen mégis hálálkodnunk kell a pálfalviaknak az említett erőszakos határsértésért, mert ezzel alkalmat adtak a részletezett oklevelek megírására. Ennek az öt oklevélnek a segítségével ugyanis kimutathatjuk az eddig elpusztultnak hitt Besenyőfalva utódját, sőt ezek egy másik igen sokat vitatott kérdésre: a székelyek eredetének, helyesebben népi összetételének kérdésére is érdekesen világítanak rá.

A három első oklevél — amint említettem — Mike Sándor gyűjteményéből került az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonába. Kelemen Lajos levéltáros úr azonban megállapította, hogy mind a három okmányon a gróf Kornis levéltár XVIII. századi rendezőjének, Huszti Andrásnak kezeirésével azonos írású jegyzetek olvashatók. Feltétlenül bizonyos tehát, hogy mindhárom oklevél — a Mike Sándor birtoklását megelőzőleg — legalább már 1742—1755 között⁷ a Kornis-család levéltárának

oklevelünk Pán Andrása ugyanabból a családból származott, sőt esetleg azonos is az utóbb említett Pán Andrásossal. Nem tudjuk, hogy a család mikor került át Erdélybe. De, ha csak a mi oklevelünk Pán Andrásával is került át, mégis itt is meghonosult, mert a nyárádtói Maksai, utóbb maksai Máriafi család alapítója, Balázs diák (1628., 1640-ben aligazgató) éppen Pán Dorottyával (Borbély Kristóf özvegyével) kötött házassága révén szerzett vagyonnal alapította meg a XVII. század első felében az említett családot (Kőváry László: *Erdély nevezetesebb családjai*. 180. l.; Nagy Iván: id. mű. VII köt. 275. l.; Kállay Ferenc: id. mű. 266. l.) és mert — amint Kelemen Lajos levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni — Jéger székelykeresztúri gyógyszerész nejének nagyanyja szintén Pán leány volt.]

⁶ SzO. VIII. köt. 97—99. l. Eredetije a gróf Rédey család levéltárával került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Barabás Samú nyug. főlevéltáros közölte onnan nemrég ezt az oklevelet. Tekintve, hogy az ő éles szeme, gyakorlottsága s szak tudása semmi gyanusát sem fedezett fel benne, minden további vizsgálat nélkül hitelesnek fogadhatjuk el. Az oklevélnek fenn elősorolt udvarhelyszéki személyeire nem találtam más adatot. (1453. szept. 22-én említődik ugyan egy Karachonfalwa-i Gergely, ámde ez mégsem azonos, mert László fia. SzO. VIII. köt. 82. l.)

⁷ A református zsinat t. i. 1742-ben mozdította el Huszti Andrászt a kolozsvári ref. kollégiumi tanári állásából és zárta ki a gyülekezetből. Attól kezdve pedig egész haláláig — leszámítva a gyulafehérvári káptalani levéltárban történt rövidebb

anyagához tartozott. Az oklevelek korábbi sorsára vonatkozólag azt véli Kelemen Lajos, hogy ezek a levelek eredetileg a gyulafehérvári káptalan levéltárában voltak letéve. Onnan Cseffei László, ki I. Rákóczi György alatt, 1640. táján volt ítélőmester⁸, választotta s szedte ki (a mintagyűjteményébe?), mint az öt jogi vagy más szempontból különösebben érdeklő darabokat, majd tőle gyűjteményével együtt a Kornis-levéltárba jutottak. Kelemen Lajos feltevése nagyon valószínű. Nem is tudok semmit felhozni ellene. Sőt ellenkezőleg az, hogy a negyedik oklevelünk éppen a gyulafehérvári káptalan anyagából jutott az Országos levéltárba, még erősen támogatja is feltevését, bár viszont éppen ugyanez nem teszi lehetetlenné azt az eshetőséget, hogy az első három oklevelet Huszti szedte ki s hozta magával a káptalani levéltárból és ő rakta le a gróf Kornis-levéltárban. Az ötödik oklevél a Rédey-levéltárból került napvilágra, az igaz, ámde a Cseffei-Petki-Kornis-Rédey rokonság révén cseppet sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy Cseffei László ugyanakkor és ugyanonnan szedte ki ezt is, mint az első hármát, csakhogy ez a legutolsó később valami, általunk most nem ismert alkalommal és ok miatt — nem a Kornis, hanem a Rédey levelek közé került.

A most elmondottak alapján nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy eredetileg mind az öt oklevél együvé tartozott, sőt már a rendeletek kibocsátói által ismételtlen is említett, de ma már meg nem levő, többi felszólító levéllel, stb.-vel együtt egy teljesebb levélcsoportot alkottak, egy ugyanazon ügynek a gyulafehérvári káptalannál letett iratcsomóját képezték.

Nem tudom feltétlen biztossággal igazolni ezt, de azért még sem lehetetlen, hogy a most megbeszélt öt oklevél valóban egy egykor jóval több okmányt magában foglaló, teljesebb oklevélkötegből szóródott szét. Ámde mégha ez az eredet nem is igazolódna, sőt éppen az ellenkezője bizonyulna be: nem onnan szóródtak szét, hanem más családi összeköttetések vagy hajdani birtokkapcsolatok útján kerültek az említett különféle levéltárakba, akkor is, mégis az oklevelek tárgyából, szövegéből, összefüggéséből — ha egyelőre eltekintünk attól, hogy az egyik községnev egyszer megváltozik — feltétlenül bizonyos, hogy mind ugyanannak az egy határvillongási pernek az emlékei.

A nagyon kis időközből, a mindössze hét évből származó öt oklevélben következetesen mindig szerepel egy Pálfalva. Legelőször az a Pálfalva, melyet a szomszéd falu azért panaszott be, mert jogtalanul күннеbb tolta határjeleit és ezzel az erőszakos területnövelésével megkárosította szomszédját. Azután az a Pálfalva, melyről az egybehangzó tanúvallomások azt állapították meg, hogy ebben az ügyben semmi igaza sincs és csupán irigységből erőszakoskodott. Végül aztán az a Pálfalva, melyet a különféle erőszakosságaiért, vérontásért jelentős pénzbeli kártérítéssel,

alkalmaztatását — majdnem állandóan a főúri udvarokban töltötte idejét, családi leszármazási táblákat állítván össze (Szinyei József: *Magyar írók*. IV. köt. 1464—1466. h.) Arra vonatkozólag, hogy Huszti tudott ezekről az oklevelekről, v. ö. a 3. és 4. jzt-ben elmondottakkal.

⁸ *Kemény János önéletírása*. Kiadta Szalay László. 265 l.; Nagy Iván: id. mű III. köt. 120. l.

kétszeres bírsággal sújtottak. Mindezek: hogy amikor az oklevelek a perben emlegetett falvak szerepét is részletezik, következetesen mindig Pálfalvát emlegetik igazságtalanul támadó, erőszakoskodó félként, határozottan mutatják, hogy mind az öt oklevélben megnevezett Pálfalvának egy és ugyanazon Pálfalvának kell lennie.

A legelső oklevél nem mondja meg, hogy hol fekszik ez a Pálfalva. Csupán a „Siculi de Palfalwa” megnevezésből következtethetünk arra, hogy Székelyföldön kell elterülnie. Mivel azonban az ebben megnevezett királyi személyes ugyanaz, mint a 2. és 3. oklevelek egyik megbizottja, nyugodtan mondhatjuk, hogy az első oklevélben is csak ugyanarról a Pálfalváról van szó, mint az utóbbi kettőben. Minthogy pedig a 2., 3., 4. és 5., azaz az összes többi oklevélben következetesen mindig Udvarhelyszék hadnagyát, székbíráit és idősebbjeit, illetve esküdteit rendelik ki a helyszíni vizsgálat lefolytatásához, nyilvánvaló, hogy amint eddig is, Szabó Károlytól elkezdve mindenki vélte, csakis az udvarhelyszéki Pálfalvával azonosíthatjuk okleveleink oklevelét. Ezt igazolja az is, hogy a királyi személyesek — a közvetlenül a király által nagyobb hatáskörrel kinevezett Vetési Albert püspököt és [kövendi Székely] Tamás vránai perjelt kivéve — mindig környékbeliek, a vizsgálatok eredményeiről szóló jelentések mindenkor a közelben (Székely-) Keresztúron, (Székely-) Udvarhelyen keltek, sőt a határviszály befejezésénél említett esküdtek is egy kivételével mind a közvetlen szomszéd falvakból (Tarcsafalva, Kobátfalva) valók. Ezt az azonosítást támogatja végül még az a körülmény is, hogy a közelben nincs egyetlen más Pálfalva sem, az udvarhelyszéki *Pál* nevű másik falú, (Homoród-)Szentpál pedig mindig Sanctus Paulus, majd Szent Pál néven említődik.⁹

⁹ Pálfalva minden bizonnyal hasonnevű alapítójától, (Homoród-)Szentpál vizsont kétségtelenül a Szent Pálnak szentelt egyházától nyerte nevét. Utóbbi névváltozatai: Sanctus Paulus az 1832–1335-i pápai tizedjegyzékekben, mégpedig az erdőháti esperesség egyházközségei között (Ortvay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. I. köt. 132–133. l., II. köt. 659–671. l.); Zenth Pal 1448-ban (SzO. I. köt. 158. l.); Semphal 1525-ben (SzO. VIII. köt. 269. l.); Zent Pal 1566- és 1576-ban (SzO. II. köt. 209. l. és IV. köt. 40. l.), stb. — A pápai tizedjegyzék nem említi Pálfalvát. [Egy erdélyi Villa Pauli mégis szerepel bennük (Ortvay: id. mű I. köt. 95., 125. l.). Ortvay (U. o. II. köt. 635. l.) ezzel kapcsolatban — tekintve, hogy ez a Villa Pauli mind a kétszer a springi esperesség egyházközségei között említődik — azt jegyzi meg, hogy ilyen nevű hely ma már ismeretlen Spring környékén. Ortvaynak igaza van ebben. Ámde mivel ez a Villa Pauli mindkét ízben a springi esperesség falvai között fordult elő, feltétlenül bizonyos az is, hogy a most idézett két helyen nem egy Villa Pauli (= Pálfalva), hanem Villa Pauci (= Pókafalva) papjának az adófizetéseit jegyezték fel.] — A felcsíki Pálfalvára a fent részletezett okokon kívül azért sem gondolhatunk, mert mellette nem Váralja, hanem *Várdotfalva* van [b. Orbán Balázs: *A Székelyföld*. II. köt. 22. és 12. l. Neve 1519-ben Vardotfalwa (SzO. I. köt. 340–342. l.); 1567-ben Wardofalwa (SzO. II. köt. 272. l.); 1659- és 1685-ben Várdotfalva (Orbán: id. mű II. köt. 12. l.); 1701- és 1702-ben Vardodfalva (SzO. VII. köt. 75., 108. l.); 1705- és 1710-ben Vardotfalva (SzO. VII. köt. 134. l., Sándor Imre: *A*

A legelső oklevél szerint az agiles viri universi Sicu'i de Bezzenijofalwa panaszolták be Hunyadi Jánosnál a pálfalvi székelyeket. A besenyőfalvi székelyek ezzel el is tűnnek, mert a következő oklevelekben *varalyafalwa*, *varhallafalwa*, *varhallija*, *varhallijafalwa*, *Varalya*, *Waralya* lakosai említődnek csupán. Ez már lényeges különbség az igaz, ámde — mégis tekintettel arra, hogy az egész per folyamán mindig következetesen a besenyőfalviak, illetve váralyaiak keresik a szenvedett sérelmek orvoslását, a tanúvallomások szerint nekik van igazuk, majd nekik ítélik meg a kártérítést, és végül az *egy ugyanazon perben egy ugyanazon alperes Pálfalvával szemben egy ugyanazon felperesnek kell állania* — feltétlenül bizonyos, hogy az előbb besenyőfalvi székelyek, utóbb Váralya lakosai néven emlegetett népesség ugyanaz még annak ellenére is, hogy egyik későbbi oklevél sem mondja meg külön és hangsúlyozottan, hogy ezt a Váralyát korábban Besenyőfalvának nevezték. *Kétségtelen tehát, hogy a Besenyőfalva név Váralya község régebbi neve s ez a névváltozás 1455—1459 között történt.*

A névváltozás okát most nem tudjuk határozottan megmondani. Abban az esetben, ha a XV. század első felében és főleg az 1420-, 1432-, 1438- és 1441-i török beütések okozta roppant károk és veszteségek¹⁰ alatt itt, a Firtoson is építettek volna egy várat, vagy legalább egy védőtornyot, mint Erdélyben ebben az időben annyi más helyen, megérthetnők, mert akkor az illető várakhoz tartozó külső népségből elég sok vár tövében alakult egy-egy Váralja nevű falu, illetve az alatta fekvő falú így változtatta meg a régi nevét egészben vagy legalább részben: összelételeben. Erre az okra most itt nem gondolhatunk. Én legalább semmi olyan okleveles vagy régészeti adatot nem ismerek, amelynek alapján feltehető, hogy ott a középkor utolsó századaiban vár, vagy kisebb erődítmény állott volna.¹¹ Következésképpen tehát ma is még

csikszentkirályi Sándor-család levéltára, I. köt. 193., 203. l.); 1721-ben Vardottfalva (SzO. VII. köt. 159. l.); 1744- és 1752-ben Várdodfalva (SzO. VII. köt. 422., 443. l.). — Az egykori Küküllő-megyében volt ugyan Váralja (később Gogánváralja, az 1332—1503. közti neveinek felsorolását l. Csánki Dezső: *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában* V. köt. 900. l.) és volt Szentpál is (Maros-, Kerelőszentpál, az 1332—1516. közötti neveit l. Csánki: id. mű V. köt. 895. l.), ámde mivel az utóbbi mindig Sanctus Paulus, Zenthpaal, Zenpal, stb. néven ismétlődik és a megye északi határán, közvetlenül a Maros balpartján fekszik, az előbbi pedig a megye déli határa felé, majdnem a Kis- és Nagy-küküllő vízválasztó gerincén, légvonalban 21 km-re egymástól és közöttük legalább 5—6 más falu határa terül el, semmiesetre se szerepelhetnek szomszédos községek gyanánt, semmiesetre sem azonosíthatók a megbeszélt oklevelek kérdéses helységeivel. A távolabbi hasonló nevű helységekről ezek után — úgy gondolom — teljesen felesleges megemlékezni.

¹⁰ Szilágyi Sándor: *Erdélyország története*. I. köt. (Pest, 1866.) 116., 118., 131., 133. l.

¹¹ Orbán Balázs: (*Székelyföld*. I. köt. 127. l.) a vár belsejének az alaprajzon L-lel jelölt helyéről egy 35 lépés (= 26.25 m.) hosszú négyyszögű épületet említ. Mivel ennek a keleti oldala 7 lépés (= 5.25 m.) hosszán és 6 lépés (= 4.50 m.)

mindig azt tarthatjuk legvalószínűbbnek, hogy a Váralja név a Firtos tetején levő régi várrom hatása alatt alakult ki, mindamellett, hogy ez kissé szokatlan. A Váralja név t. i. rendszerint a felette emelkedő s vele egykorú várra mutat. Annak létezését tanúsítja, mert ezek majdnem kivétel nélkül mind a vár külső szolgálatainak ellátására, a vár tövébe telepített jobbágyok szálláshelyét jelöli. A változás előidézését illetőleg pedig — még az udvarhelymegyei Oroszhegy, ... falu, a háromszéki Besenyő, stb. változatlanul megmaradt példáival szemben is — bizonyára leghelyesebb arra gondolnunk, hogy a község régi besenyő lakossága ekkorra magyarosodott el teljesen és annyira, hogy bármennyire szabályosan alkotott helységnév volt is a régi Besenyőfalva név, mégis érzelmi vagy anyagi okok miatt szükségét érezték falunevük megmagyarosításának.

Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy Besenyőfalva nem egyéb, mint Váralja, a későbbi Firtosváralja régebbi neve. Pálfalva tőszomszéd

szélesen félkör alakban kiugrik, azt teszi fel róla, hogy egy régen itt állott monostornak a XIII. század végén épült egyháza volt és nem a XVIII. század elején ide telepített minoriták építették, mert ők csak kiigazították és tovább használták a régi egyházat. Abban az esetben, ha Orbánnak ez a feltevése megállja a helyét, akkor a monostor, illetve a *feltehetőleg megerősített* (?) monostor alapján elég jogosan gondolhatnánk arra, hogy a Besenyőfalva > Váralja névváltozás a megerősített monostor vár jellegére vezethető vissza.

Orbán a várfalon és -árkon kívül, de közvetlen közelükből (az alaprajzon P-vel jelzett helyről) még egy másik, 10 lépés (= 7.50 m.) hosszú négyszögű épületet is leír. Ez — így folytatja — Szent Jánosnak szentelt kápolna volt, amelyben igen népes búcsúkat tartottak. Mivel pedig az egyik keskenyebb oldalán szintén félkör alakban kiugró fallal, szentélyfallal, záródik, szerinte az előbbivel egykorúnak látszik.

1933. nyarán ebből a kápolnából mindössze a szentélyfal belső oldalának egy részét láttam kitakarva. A szentély belső hossza 3.20 m. Belső szélessége a falak között mérve 2.30 m., az alapfalak között mérve 2.10 m., mert az alapfal belül 10—10 cm-rel vastagabb, mint a fal felső része, melytől élesen kiugró párkánnyal különül el. A szentély keleti oldalát egyenes keresztfal zárja. Ez a keresztfal alacsonyabb, mint a többi fal: csupán az alapfal magasságáig van meg. Minden bizonnyal nem is volt magasabb. A diadalív alatti s a szentélyt a hajótól elválasztó fal, csak alapfal lehet, nem lehetett magasabb kőfal. A két oldalfal a most említett keresztfal után még 50—60 cm-rel tovább folytatódik, de ebből nem állapíthattam meg, hogy ez a fal valóban úgy törik meg, mint Orbán rajzolta, vagy pedig egyenesen halad tovább a kápolna egész hosszúságában? Helyben fejtett, vagy talán — helyesebben mondva — a várfal omladékából szedett andezit darabokból rakták a falait. Kötőanyaguk mészhabarc, miben sok kavics van. A fal belső felülete vakolt. Falépítésük annyira egyszerű s nélkülöz minden jellegzetes vonást, hogy szabatosabb kormeghatározásra nem használható fel.

A kápolnácska méretei nem térnek el jelentékenyen a brassói Czenk tetején egykor állott Szent Lénárd egyház (Treiber Gusztáv, *Siebenbürgisches Vierteljahrschrift*. 57—1934 évf. 39. l.: hajó belvilága 8.48 × 6.86, szentélyé 3.44 m. hosszú, 2.68 széles, falvastagsága 70—60 cm.), a hódmezővásárhelyi—csomorkányi pusztatemplom (Varga Antal, *Archaeologiai Értesítő*. 14—1894. évf. 136. l.: hossza

községei, Korond, Firtosváralja, Csehétfalva, Kecsed-Kisfalud, Farkaslaka szintén mind annyira régi községek és annyira szorosan körülövezik Pál-falvát, hogy többé már nem gondolhatunk arra, hogy Besenyőfalva nem (Firtos-)Váraljának a régi neve, hanem — amint Szabó Károly mondta s utána mindenki hitte — más elpusztult falu volna.

E miatt egyébként — úgy vélem — cseppet sem helytelen, ha a per legutolsó, az 1462. december 15-én kelt befejező s a megegyezést jelentő oklevélnek egyik eddig még nem említett részletére is figyelmeztetek. Amikor t. i. a váraljaiak és a pálfalvaiak jószántukból kibékültek, abban is megegyeztek, hogy kelet felől a Rekethye pathaka folyónál egyenesen a Swgorew (Sugórév) gázlóra egyenlő erővel gyepű sövényt kell húzniok és mindig, örök időkre rendben kell tartaniok, azonkívül a nevezett Pál-falva s Waralya falvak között levő földterületet két tökéletesen egyenlő részre osztva, a felső részt Pálfalva, az alsó részt pedig Waralya birtokába kell bocsátaniok és tulajdonába adniok. Természetesen mindkét község tartozik sövényvel elrekeszteni s keríteni a maga részét.

29 m., szélessége 9.5 m., fallal együtt), a debrecen—kisguthi egyház (Zoltai Lajos: *Települések.. Debrecen.. területén.* Debrecen, 1925. 38. l.: hajójának belvilága 8.80×6 m., majdnem félkör alakú szentélye 4.25 m. hosszú s 4.65 m. széles) méreteitől. Erősen emlékeztetnek végül a börsönyi templomra is (Szönyi Ottó: *Régi magyar templomok.* 222. l.: a 7.39×4.25 m. nagyságú hajó keleti végéhez 3.11 m. hosszú s 3.27 m. széles, kissé egyenesbe nyújtott félköríves végződésű szentély járul), amely az előbbiekkel megegyezően szintén még mongoldulás előtti építmény. Mivel a kissé hosszás egyenesbe megnyúlt félköríves szentélyzáródáson kívül semmi olyan faragott körészletet, jellemző falkiképzést nem figyelhettem meg (Orbán sem említi e félét!), amelyek feltétlenül a XII—XIII. századok félköríves ízlésébe utalná ezt a kápolnát és mert a félköralakú szentély a középkor rendkívül szigorúan alkalmazott keletelésével a leghatározottabban ellenkező, nem a keleti, hanem a nyugati oldalon van, a ma ismert részletek alapján még a méreteik elég közeli volta ellenére sem tarthatom XII—XIII. századi román ízlésű épületnek, hanem a nyugati végén elhelyezett és a hosszabb, de keskenyebb alakú szentélye miatt csakis a XVII. századvégi, XVIII. századi építménynek. Természetesen ebben sem elsőrendű barokk műalkotásnak, hanem egy nagyon is kezdetleges, inkább csak jó-akarattal, mint tudással és gazdag anyagi támogatással épült szerény, sőt szegény kápolnának.

A vár belsejéből említett egyház hajójának belvilágát 8.35×5.50 (?) m-nek mértem. A keleti falból a szögletben mindössze 80 cm-nyi rész van meg, mert ott derékszögben megtörve, a szentélyfallal folytatódik tovább. Utóbbiból mindössze 2 m-nyi egyenes részt láthattam. Hosszát tehát nem mondhatom meg. A szentély szélességét ellenben — mivel minden bizonnyal a keleti fal északi végén is megvolt a déli végről előbb említett 80 cm-nyi beugrás — 3.90 (?) m-nek vehetjük. A fal szélessége talán 90 cm. A valószínűleg szintén a várfal omladékából szedett andezit kődarabokat mészhabarccsal erősítették össze. Mészhabarcsa megegyezhetik az előbbi kápolnáéval. De nem biztos, mert a felülről lefolyó sáros víz erősen megfestette. Szabatosabb kormeghatározásra ez sem alkalmas. Gondosan rakták mind a sarkokat, mind a falakat. A lapos hasadású kőveket úgy helyezték egymásra, hogy minél simább, egyenletesebb falfelületet nyerjenek, amelyet be is vakoltak.

Bálint Domokos unitárius koll. tanár úr a nyári szabadságát szülőfalujában, Firtosváralján töltvén, kérésemre szíveskedett utánanézni, hogy a most említett oklevélrészletben leírt helyek feltalálhatók-e ma valahol Pálfalva s Firtosváralja határában?

Jakab E.-Szádeczky L.: Udvarhely vármegye történetéhez mellékelt II. térképről annyit tudtam már, hogy *Sugópataknak* nevezik a Firtos Δ 062 és Δ 1047 csúcsai között eredő s előbb északkeleti, majd északi irányban Korondba folydogáló patakat. Bálint Domokos megállapítása szerint azonban a Firtos keleti oldalán, a Sugópatak völgyében levő nagyobb kiterjedésű erdőterületet is *Sugónak* nevezik, sőt ez ma is firtosváraljai közbirtok. Pálfalvának az ezzel szomszédos területét ma ugyan Tóhelynek hívják, ámde a legújabb időkig ez szintén közbirtok

Az egyes kövek között maradt nagyobb hézagokat kisebb kődarabokkal töltötték ki. A falban sehol se láttam téglát beépítve, még pótlásnak se betéve. A falomladvánnyal ezel szemben több újabbkori téglatöredéket is láttam.

Én — sajnos — csak kevés részletet mérhettem meg. Orbán viszont csak lépésben adta méréseinek eredményeit. A lépés ilyen aprólékos részleteknél — eltekintve attól, hogy nem tudjuk lépéseinek hosszát, én csupán tájékozásul számítottam át adatait 75 cm-es lépésekkel — egyáltalán nem tekinthető szabatos mérésnek. Ennek ellenére is nyugodtan mondhatjuk, hogy egészében vagy egyes részleteiben mégis rendkívül közel áll az előbb említettekhez, valamint a debrecen—zámí (Zoltai: id. mű. 57. l.) és végül még talán a debrecen-monostori (Zoltai: id. mű. 44. l.) jellegzetes árpádokkori kis falusi szentegyházak alaprajzaihoz, illetve egyes megfelelő részletméreteihez. Megegyeznek még abban is, hogy Orbán rajza szerint ezeknek se volt tornya, éppen mint a debrecenvidékieknek (Zoltai: id. mű. 12. l.).

Elméletileg tehát nem lehetetlen, hogy Orbán Baláznak igaza van és ez a rom valóban XII—XIII. századi egyház romja. Mivel azonban ennél sem letem egyetlen jellemző faragott követ, sem pedig olyan faltagozást, ami kétségtelenül bizonyítaná ennek az épületnek a mondott időből való származását; sőt ezzel szemben — a még régebbi emlékektől eltekintve — a vár belsejében, az Orbán-féle várkapú (E) keleti oldalán levő gödörben csakis XVIII. századi kályhacsempetöredékeket találtam, helyesebbnek vélem, hogy addig, amíg szakszerű ásatással nem dönthetjük el az utóbbi épület korát, rendeltetését, nem mondjuk feltétlenül XII—XIII. századi monostor maradványának ezt a romocskát. A monostor megállapításához egyébként is nem elég a nem bizonyos monostor egyház, hanem még monostor is szükséges, illetve a Váralja név alapján esetleg feltehető megerősített középkori monostornál meglehetősen jogosan elvárhatunk még egy középkori várfalat is! Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*, Kolozsvár, 1927. 20. l. és 268. l. 24. jzt.) azt írja, hogy a minoriták 1724-ben jutottak a jezsuitáktól felhagyott firtosi kápolna birtokába s 1725-ben helyette templomot építettek. Ha Boros egykorú adatok alapján mondotta volna ezt, akkor az első, a kisebb épület az Orbán szerint 1714-ben idejött jezsuiták kápolnája, a második, a nagyobb pedig a minoriták által ennek a helyébe épített egyházacska volna. Mivel azonban Boros nem egykorú források alapján állítja ezt, hanem csakis Orbánt idézi s írja át, Orbánnál pedig a XVIII. századi adatok és a XIII. századi feltevés között szembetűnő ellentmondás van, Boros állítása alapján még nem mondhatjuk ki mindkét egyházacska XIII. századeleji voltát.]

volt. A község alig néhány évvel ezelőtt adta el. A Rekettyepataka név nincs már meg, de viszont erről a részről több jelentéktelen és ma névtelen erecske csergedez alá a Sugópatakba, melyeket vagy egyiküket a partjaikon dúsan tényesző s feltűnő sok rekettyefűz miatt egykor valóban hívhattak Rekettyepatakának.¹² A rekettyepataki sövénykerítés sincs meg. Amde valamivel távolabb, délebbre, a két falu határán, a *Naccögtől* kifelé nemrégén még megvolt a „gyepű”, egy elpusztult sövénykerítés füves maradványa.¹³

A Sugórév, a Rekettyepataka s a mentükben emelt sövénykerítés ma már nincsenek meg az 1462-i elnevezésükkel vagy állapotukban. A Bálint Domokos megállapította nyomok azonban mégis annyira erőteljesek, hogy alapjukon feltétlen biztossággal kimondhatjuk, hogy *ez a rész, a Sugó s a Tóhely volt a firtosalji hétéves háború tárgya.* (Ne feledjük el: a Sugó kissé félreesik Firtosvárajától, tehát — mondhatni — önként kínálkozott az élelmesebb, erőszakosabb szomszédnak, hogy magához ragadja.) Ez a megállapítás pedig nemcsak még egyszer igazolja eddigi következtetéseinket, hanem a leghatározottabban tanúsítja azt is, hogy a perben alperes Pálfalva, csak a firtosalji Pálfalva lehet, a perben felperes Besenyőfalva s Váralja csakis a mai Firtosváraja — Firtuşeni lehet. *Azaz Besenyőfalva semmi esetre sem egy elpusztult külön falu, hanem (Firtos-)Váraja régebbi, ősi neve s ez feltétlenül onnan nyerte nevét, hogy eredeti lakossága besenyő volt.* Azt, hogy ennek a székelység közé beszorított s utóbb abba be is olvadt besenyő településnek a székelyek eredetét, helyesebben népi összetételét illetőleg mi a jelentősége, azt majd más alkalommal vitatjuk meg.

Ferenczi Sándor.

¹² Esetleg azonban arra is gondolhatunk, hogy a Rekettyepatak név nem állandóan, régóta használt név volt, hanem csupán alkalmi elnevezés, amellyel — a határ szabatosabb rögzíthetése végett — a hely feltűnő sajátága alapján — éppen akkor nevezték el és emiatt nem is ment át köztudatba.

¹³ Megjegyzem, hogy ez a gyepű nem feltétlenül az 1462-ben emeltnek a maradványa. Egy névtelen ugyanis Tarcsafalvi Ferenc és Firtos Mihály uraimékkal 1732-ben megjárta a pálfalvi gyepüket és az erről készített feljegyzésében Pálfalváról 17 gyepűt (1. Mánástó, 2. Kis Mező, 3. Oldal, stb.) említ fel. A Sugórév-Rekettyepatak melletti azonban nincs közöttük. Firtosváraja felől egyébként is egyetlen egyet említ, ha valóban ott van ez és nem csupán az illető személy előneve a „váraljai” jelző: „4. Alább oldal nevű helyben az Nagykőn alól 2 öl 6 arasz. Vicinussa alól Lukats István, fellyel Váraljai Jánosi Mihály gyepűje”. (Erd. Múz. Egly., a tarcsafalvi Pálffi-család levelesládájában. Kelemen Lajos levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni erre az adatra.)